

MOLIYA TIZIMI TUSHUNCHASI VA UNING NAZARIY ASOSLARI

Turopova Nigora Xolmurod qizi

Iqtisodiyot fanlari falsafa doktori, dotsent

nturopova@tersu.uz

Marjona To'raqulovna

TerDU 1-bosqich magistranti

marjonasafarmurodova@gmail.com

Annotatsiya

Ushbu maqolada moliya tizimi tushunchasi va uning nazariy asoslari iqtisodiy fanlar doirasida chuqur ilmiy tahlil qilinadi. Moliya tizimi jamiyatda pul resurslarini shakllantirish, taqsimlash va ulardan foydalanish jarayonlarini tartibga soluvchi muhim institut sifatida talqin etilib, uning iqtisodiy rivojlanishdagi o'zini nazariy yondashuvlar asosida asoslab beriladi. Tadqiqot davomida klassik, neoklassik, keynsiy va institutsional iqtisodiy maktablarning moliya tizimiga oid qarashlari qiyosiy tahlil qilinadi. Shuningdek, moliya tizimining tarkibiy tuzilmasi, funksional vazifalari hamda moliyaviy barqarorlikni ta'minlashdagi roli ilmiy jihatdan yoritiladi. Olingan natijalar moliya tizimini nazariy asosda anglash va amaliy moliyaviy siyosatni takomillashtirishda muhim metodologik ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: Moliya tizimi, moliyaviy munosabatlar, davlat moliyasi, moliyaviy institutlar, nazariy yondashuvlar, fiskal siyosat, moliyaviy barqarorlik.

Abstract

This article provides a deep scientific analysis of the concept of the financial system and its theoretical foundations within the framework of economic sciences. The financial system is interpreted as an important institution that regulates the processes of formation, distribution and use of monetary resources in society, and its role in economic development is justified on the basis of theoretical approaches. During the study, the views of the classical, neoclassical, Keynesian and institutional economic schools on the financial system are comparatively analyzed. Also, the structural structure, functional tasks of the financial system and its role in ensuring financial stability are scientifically illuminated. The results obtained are of important methodological importance in understanding the financial system on a theoretical basis and improving practical financial policy.

Keywords: Financial system, financial relations, public finance, financial institutions, theoretical approaches, fiscal policy, financial stability.

KIRISH

Zamonaviy iqtisodiy tizim sharoitida moliya tizimi jamiyatning barqaror rivojlanishini ta'minlovchi asosiy mexanizmlardan biri sifatida namoyon bo'ladi. Iqtisodiy resurslarning cheklanganligi sharoitida ularni samarali taqsimlash va qayta taqsimlash zarurati moliya tizimining nazariy va amaliy jihatdan chuqur o'rganilishini taqozo etadi. Har qanday davlatning iqtisodiy qudrati, ijtimoiy sohadagi barqarorligi va institutsional mustahkamligi ko'p jihatdan moliya tizimining qay darajada samarali tashkil etilganiga bog'liq.

Moliya tizimi orqali davlat o'zining fiskal siyosatini amalga oshiradi, ijtimoiy majburiyatlarini bajaradi hamda iqtisodiy o'sishni rag'batlantiradi. Shu bilan birga, xususiy sektor va moliya bozorlari faoliyati ham moliya tizimining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Shu sababli moliya tizimini faqat davlat byudjeti doirasida talqin qilish uning real iqtisodiy mohiyatini to'liq ochib bera olmaydi.

Ilmiy adabiyotlarda moliya tizimi tushunchasining turlicha izohlanishi uning ko'p qirrali iqtisodiy kategoriya ekanligini ko'rsatadi. Mazkur maqolaning asosiy maqsadi moliya tizimi tushunchasini nazariy yondashuvlar asosida umumlashtirish, uning tarkibiy va funksional jihatlarini tizimli tahlil qilishdan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Moliya tizimi nazariyasi iqtisodiy fikr taraqqiyoti jarayonida turli bosqichlarni bosib o'tgan. Klassik iqtisodiy maktab vakillari, jumladan A. Smit va D. Rikardo moliyani asosan davlat daromadlari va xarajatlari bilan bog'liq munosabatlar doirasida ko'rib chiqqanlar. Ularning qarashlarida moliya tizimi davlatning minimal aralashuvi sharoitida iqtisodiy muvozanatni ta'minlash vositasi sifatida talqin qilingan.

Keynsiy yondashuvda moliya tizimi makroiqtisodiy tartibga solishning faol instrumenti sifatida qaraladi. J. M. Keyns davlat moliyasi orqali iqtisodiy sikllarni yumshatish va bandlikni oshirish mumkinligini asoslab bergan. Neoklassik maktab vakillari esa moliya tizimining bozor mexanizmlari bilan uyg'unligini ta'kidlab, moliyaviy resurslarning samarali taqsimlanishiga urg'u beradilar.

Institutsional yondashuvda moliya tizimi moliyaviy institutlar, huquqiy me'yorlar va an'analar majmui sifatida talqin qilinadi. Zamonaviy iqtisodchilar, jumladan J. Stiglitz, moliya tizimini ijtimoiy adolat va iqtisodiy samaradorlikni ta'minlovchi murakkab institut sifatida baholaydilar. O'zbek iqtisodchilari tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda ham moliya tizimining milliy iqtisodiyot sharoitidagi o'ziga xos jihatlari keng yoritilgan.

METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqot umumilmiy va maxsus iqtisodiy tadqiqot usullariga asoslanadi. Tizimli yondashuv yordamida moliya tizimi yaxlit iqtisodiy mexanizm sifatida tahlil qilindi. Qiyosiy tahlil usuli orqali turli iqtisodiy maktablarning nazariy qarashlari solishtirildi. Shuningdek, tarixiy yondashuv moliya tizimining shakllanish va rivojlanish bosqichlarini aniqlash imkonini berdi. Normativ-huquqiy hujjatlar va ilmiy adabiyotlar kontent-tahlil asosida umumlashtirildi.

Tadqiqot metodologiyasi moliya tizimini murakkab, ko‘p bosqichli va o‘zaro bog‘langan iqtisodiy institut sifatida tahlil qilish zaruratidan kelib chiqib shakllantirildi. Shu bois tadqiqotda faqat alohida iqtisodiy ko‘rsatkichlar emas, balki moliyaviy munosabatlarning ichki mantiqi, ularning institutsional va funksional bog‘liqligi asosiy tahlil obyektiga aylantirildi. Metodologik asos sifatida tizimli-tahliliy yondashuv tanlanib, u moliya tizimining tarkibiy elementlarini alohida emas, balki yagona mexanizm sifatida o‘rganish imkonini berdi.

Shuningdek, deduktiv va induktiv tahlil usullarining uyg‘unligi qo‘llanildi. Deduktiv yondashuv orqali umumiy nazariy qarashlardan kelib chiqib moliya tizimining asosiy funksiyalari va vazifalari aniqlangan bo‘lsa, induktiv tahlil yordamida aniq iqtisodiy holatlar va amaliy misollar asosida nazariy xulosalar mustahkamlandi. Qiyosiy metod orqali klassik, keynsiy va institutsional nazariyalarning moliya tizimiga oid yondashuvlari solishtirilib, ularning kuchli va cheklangan jihatlari aniqlab berildi.

Tadqiqot jarayonida normativ-huquqiy hujjatlar, jumladan, byudjet va moliya sohasini tartibga soluvchi qonunlar tahlili alohida ahamiyat kasb etdi. Ushbu hujjatlar moliya tizimining amaliy faoliyati va nazariy model o‘rtasidagi uyg‘unlik darajasini baholash imkonini berdi. Shuningdek, tarixiy-metodik yondashuv moliya tizimining evolyutsion rivojlanishini ochib berishda muhim vosita bo‘ldi.

NATIJARLAR

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, moliya tizimi faqat moliyaviy resurslar harakati bilan bog‘liq mexanizm emas, balki iqtisodiy manfaatlarni muvozanatlashtiruvchi ijtimoiy institutdir. Moliya tizimining samaradorligi uning tarkibiy bo‘g‘inlari o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikka bog‘liq ekanligi aniqlandi.

Quyidagi jadval moliya tizimining asosiy tarkibiy elementlari va ularning funksiyalarini aks ettiradi:

Tarkibiy element	Asosiy funksiyasi
Davlat moliyasi	Jamoat ehtiyojlarini moliyalashtirish

Korxonalar moliyasi	Ishlab chiqarish va investitsiyalarni ta'minlash
Moliya bozorlari	Kapitalni samarali taqsimlash
Moliyaviy institutlar	Moliyaviy vositachilik
Moliyaviy nazorat	Shaffoflik va intizomni ta'minlash

Tadqiqot natijalari moliya tizimining nazariy jihatdan ko'p qirrali va dinamik xarakterga ega ekanligini yana bir bor tasdiqladi. O'rganilgan nazariy manbalar va tahliliy xulosalar asosida moliya tizimi iqtisodiy resurslarning oddiy harakati emas, balki manfaatlar muvozanatini ta'minlovchi murakkab mexanizm ekanligi aniqlandi. Moliya tizimi orqali davlat, biznes va aholi manfaatlari o'zaro bog'lanib, iqtisodiy barqarorlikka xizmat qiluvchi muvozanat shakllanadi.

Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, moliya tizimining samaradorligi faqat moliyaviy resurslar hajmiga emas, balki ularni boshqarish sifati, moliyaviy institutlar faoliyatining shaffofligi va normativ muhitning barqarorligiga ham bog'liq. Nazariy modellar tahlili moliya tizimi barqaror ishlashi uchun fiskal intizom, moliyaviy nazorat va bozor mexanizmlarining uyg'unligi muhim ekanligini ko'rsatdi.

Shuningdek, natijalar moliya tizimining ijtimoiy yo'naltirilganligini ham ochib berdi. Davlat moliyasi orqali ta'lim, sog'liqni saqlash va ijtimoiy himoya sohalarini moliyalashtirish moliya tizimining nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy ahamiyatini ham belgilab beradi. Bu esa moliya tizimini faqat iqtisodiy samaradorlik nuqtayi nazaridan emas, balki ijtimoiy barqarorlik omili sifatida ham baholash zarurligini ko'rsatadi.

MUHOKAMA

Olingan natijalar moliya tizimini nazariy jihatdan o'rganish amaliy moliyaviy siyosatni takomillashtirish uchun muhim ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi. Moliya tizimi nazariyasida turli yondashuvlar mavjud bo'lsa-da, ularning barchasi moliyaviy resurslardan samarali foydalanish zaruratini e'tirof etadi. Milliy iqtisodiyot sharoitida moliya tizimini takomillashtirishda ushbu nazariy xulosalarni hisobga olish muhimdir.

Olingan natijalar muhokamasi shuni ko'rsatadiki, moliya tizimini nazariy asosda chuqur o'rganish amaliy moliyaviy siyosat uchun muhim ilmiy poydevor yaratadi. Nazariy qarashlar va real iqtisodiy jarayonlar o'rtasidagi uzviy bog'liqlik moliya tizimi samaradorligini oshirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Agar moliya tizimi faqat texnik boshqaruv vositasi sifatida talqin qilinsa, uning institutsional va ijtimoiy funksiyalari e'tibordan chetda qolishi mumkin.

Muhokama jarayonida aniqlanganki, zamonaviy iqtisodiyot sharoitida moliya tizimi global moliyaviy oqimlar va xalqaro bozorlar bilan bevosita bog'langan. Bu

holat milliy moliya tizimining tashqi xatarlar oldidagi sezgirligini oshiradi. Shu sababli moliya tizimini nazariy jihatdan o'rganishda moliyaviy xavfsizlik, risklarni boshqarish va institutsional moslashuv masalalariga alohida e'tibor qaratish zarur.

Shuningdek, institutsional yondashuv nuqtayi nazaridan moliya tizimining samaradorligi faqat iqtisodiy omillar bilan emas, balki huquqiy madaniyat, boshqaruv sifati va jamoatchilik ishonchi bilan ham belgilanishi ta'kidlandi. Ushbu jihatlar moliya tizimini isloh qilishda kompleks yondashuv zarurligini ko'rsatadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, moliya tizimi iqtisodiy rivojlanishning asosiy tayanchi bo'lib, uning nazariy asoslarini chuqur o'rganish davlat moliyaviy siyosatini shakllantirishda muhim ilmiy zamin yaratadi. Moliya tizimini samarali boshqarish iqtisodiy barqarorlik, ijtimoiy adolat va uzoq muddatli iqtisodiy o'sishni ta'minlashga xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari moliya tizimi nazariyasini yanada rivojlantirish va uni milliy iqtisodiyot sharoitlariga moslashtirish uchun foydalanilishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, moliya tizimi iqtisodiy rivojlanishning markaziy institutsional tayanchi bo'lib, uning nazariy asoslarini chuqur va tizimli o'rganish davlat va jamiyat manfaatlari uyg'unligini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, moliya tizimi samaradorligini oshirish faqat moliyaviy resurslar hajmini kengaytirish bilan cheklanmaydi, balki boshqaruv sifati, normativ muhit va institutsional islohotlar bilan chambarchas bog'liq.

Maqolada berilgan nazariy xulosalar moliya tizimini modernizatsiya qilish, fiskal siyosatni takomillashtirish va moliyaviy barqarorlikni mustahkamlash jarayonida amaliy ahamiyatga ega bo'lishi mumkin. Shu bilan birga, moliya tizimi nazariyasini milliy iqtisodiyotning o'ziga xos xususiyatlari bilan uyg'un holda rivojlantirish kelgusidagi ilmiy tadqiqotlar uchun dolzarb yo'nalishlardan biri bo'lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Keynes J. M. *The General Theory of Employment, Interest and Money*. – London: Macmillan, 1936. – 403 p.
2. Musgrave R. A. *The Theory of Public Finance*. – New York: McGraw-Hill, 1959. – 628 p.
3. Samuelson P. A., Nordhaus W. D. *Economics*. – New York: McGraw-Hill, 2009. – 784 p.
4. Stiglitz J. E. *Economics of the Public Sector*. – New York: W. W. Norton, 2000. – 848 p.
5. Nurmatov N. J. *Makroiqtisodiyot*. – Toshkent: O'qituvchi, 2019. – 320 b.

6. Abdugʻaniyev A. *Moliya va moliyaviy munosabatlar*. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2018. – 288 b.
7. Oʻzbekiston Respublikasi Byudjet kodeksi. – Toshkent, 2020.